

Fåglar ¹₂₀₁₂ i **Bohuslän**

Nya arter för Bohuslän
Spelande tjäder och sträckande gäss
Pumpan och ett självporträtt med vingar
Stäpphöksfrossa • Stäpphöken i Bohuslän

Fåglar i Bohuslän

ges ut av Bohusläns Ornitologiska Förening (BohOF) och utkommer med två nummer per år. Det första numret under året innehåller artiklar om fåglar, fågelskådare och fågellokaler i Bohuslän, medan nummer två utgörs av en sammanställning av intressantare fågelobservationer som gjorts under det föregående året.

BohOF grundades år 1998. Föreningens syfte är att stimulera intresset för och kunskapen om fågellivet i Bohuslän, samt att agera i fågelsskyddsfrågor inom landskapet. Varje år anordnas ett antal möten, föredrag, exkursioner, studiecirkelar och resor för medlemmar och andra intresserade.

Medlemsavgiften (som inkluderar *Fåglar i Bohuslän* och ett medlemsblad) är 150 kr, för juniorer 50 kr och för familjemedlemmar 40 kr. Beloppet sätts lämpligen in på postgiro 169 55 43–7, och glöm inte att ange namn, adress och gärna telefonnummer. Dekaler med BohOF:s märke kostar 20 kr. Äldre fågelrapporter från fågelåren 1998–2010 (samt artikelnumren från 2006–2009 och 2011) finns fortfarande att köpa; är du intresserad så hör av dig till Kenneth Johansson (tel nr och e-postadress finns på sidan 39).

På BohOF:s hemsida **www.bohof.com** finns information om föreningen och fågelskådande i Bohuslän, samt flera intressanta länkar. Uppgifter om aktuella fågelobservationer på Västkusten finns på **www.kustobsar.se**

Namn, adresser och telefonnummer till BohOF:s styrelsemedlemmar och kommunombud återfinns på sidan 39. Rapportmottagare är Lars Viktorsson, och hans adress, e-postadress och telefonnummer finns på sidan 39.

Innehåll

BohOF under 2011	4
Nya arter för Bohuslän	5
Kort & gott	9
Spelande tjäder och sträckande gäss	15
Pumpan och ett självporträtt med vingar	22
Stäpphöksfrossa	26
Stäpphöken i Bohuslän	32
BohOF:s styrelse och kommunombud	39

Omslag: Lappuggla omhändertagen för rehabilitering. Håby, Munkedal 23 november 2011.

Baksida: Samma lappuggla vid frisläppandet efter rehabilitering på Fågelcentralen.

Håby 11 december 2011. Foton: Lennart Hermansson (www.tringafoto.se).

Förord

Igår skruvade årets första bivråk över Lysekils centrum, till och med en dag tidigare än fjolårets premiärfågel. Vråken drog sig sakta mot nordost och hade säkerligen kommit in från havet efter att ha sträckt ut från Skagen. En stenfalk slank in lågt över bergen i Långevik, också den inkommen från havet. Det var allt som krävdes för att undertecknad följande dag skulle sätta sig på en höjd strax innanför Stånge huvud, beredd att avnjuta insträckande rovfåglar. Kanske kunde det komma in en stäpphök, precis som vid Hyppeln några dagar tidigare?

Men den här förmiddagen behagade det blåsa västlig kuling. Inte en rovis så långt ögat nådde. Det var bara att ta sig hem igen, utan något alls att skriva in i anteckningsboken. En sådan där uppflammande entusiasm leder inte alltid till önskat resultat. Men sådan är ju fågelskådningen. Det ska kanske inte vara för enkelt. När man ibland lyckas blir det desto roligare, eller hur?

Innehållet i årets artikelnummer, som är det sjätte i ordningen sedan premiären 2006, är kanske något mera varierat än vanligt. Vi frågade Stefan Edman om vi fick använda texten om Bredfjällets fåglar i hans senaste bok *Röster från skogen*, vilket han vänligt nog genast samtyckte till. Vidare finns en recension av två klassiska prosaböcker om fåglar; en slags vänlig anmaning att avnjuta några mycket speciella författare och skildringar.

Fjolårets stäpphöksinvasion, som också berörde Bohuslän, gav upphov till två olika artiklar. Dessutom har vi som vanligt en redovisning av nya arter för landskapet (tre stycken den här gången), ett avsnitt med korta notiser och ordförandens rader om fjolårets aktiviteter i föreningen. Vi hoppas att du hittar något av intresse i artiklarna.

Redaktionsarbetet har utförts av undertecknad och det avslutande datorarbetet inför tryckningen av Matti Åhlund. Till sist ett stort tack till alla som bidragit med artiklar och foton till detta nummer.

Lysekil 5 maj 2012

Ingemar Åhlund, tel 0704-50 86 25, e-post: ingemar55ah@yahoo.se

Foto: Magnus Rahm

BohOF under 2011

Styrelsen har hållit fem protokollförda möten, och samtliga beslut har varit enhälliga. Årsmötet avhölls på Grosshamn, Ramsvikslandet den 2 april, och som vanligt hade vi en exkursion innan det inleddes. Höstmötet hölls på Hållö, den välkända ön strax söder om Kungshamn, den 24 september. Som planerat passade vi på att havsskåda några timmar innan mötet.

Drygt trettio program/aktiviteter genomfördes under året, och de var väl spridda över landskapet. Några var förlagda på längre avstånd, som till exempel Hornborgasjön, Halland och Öland. Nio av aktiviteterna genomfördes i samband med Fågelskådningens dag den 9 maj. De fasta tisdagsskådningarna genomfördes även detta år i Sotenäs och Uddevalla, och i Lysekil hade man som vanligt sina onsdagsskådningar.

För 2012 valde vi att planera något färre aktiviteter och att göra det för ett halvår i taget. Programmet som skickats ut täcker därför bara det första halvåret.

Sjöboden i Grosshamn blev flitigt använd för havsfågelstudier. Vi har också fortsatt att renovera byggnaden.

Arbetet att tillsammans med Västkuststiftelsen och Länsstyrelsen få fram lösningar beträffande tillgängligheten vid våra naturreservat fortsatte under året. Tyvärr går detta arbete långsamt, vilket till största delen beror på att Länsstyrelsen har minskade anslag jämfört med tidigare år.

Under 2011 började vi arbeta för att få en likformighet mellan SOF:s nya hemsida och vår regionala. Projektet är genomfört och hemsidan är klar.

Till sist vill jag tacka alla medlemmar som är med och stöttar föreningen år efter år. Det betyder mycket att ha er uppbackning när vi svarar på remisser, är i kontakt med myndigheter och driver olika fågelprojekt, allt för att gynna fågellivet i vårt vackra landskap.

En god fågelsäsong önskar

Owe Hougström

ordförande i Bohusläns Ornitologiska Förening

Foto: Magnus Rahm

Nya arter för Bohuslän

Bergsångare vid Tjälleviks mosse, Hönö 5 maj 2011

Den femte maj tog jag en morgontur ut till Kråkudden på Hönö för att spana efter sträckande fågel. Morgonen blev ganska händelselös, efter dryga två timmar hade ett antal sjöorrar, några lommar, dvärgmåsar och tretåiga måsar dragit förbi. Efter en kopp kaffe kändes det som det var dags att dra sig hemåt.

På hemväg från Kråkudden passerar man Tjälleviks mosse, en liten våtmark

Bergsångare, Tjälleviks mosse 5 maj 2011. Foto: Magnus Unger.

med ganska omfattande videsnår och en del vass. Klockan var nio och fågelsången var i full gång. Järnsparv, sävsparv och flera sångare höll morgonkonsert. Men vänta nu, här hördes en annan snabb, drillande strof. Visst påminde det lite om grönsångare men biotopen var ju alldeles fel. Strofen var dessutom kortare och utan grönsångarens accelererande tempo. Jag lyssnade en stund med stigande intresse. Jo, det skulle faktiskt kunna vara en bergsångare som sjöng!

Som ett antal gånger tidigare när jag behöver råd kontaktade jag Uno Unger. Efter några samtal med honom och Magnus Unger beslöt vi att fågeln borde larmas ut som en bergsångare om än med osäker artbestämning.

En kort stund senare dök Nils Abrahamsson upp, på väg ut för att göra lite reparationer på vindskyddet ute på Kråkudden. Han hade fågelläten inspelade på sin mobil och när vi jämförde blev vi än mer övertygade om att det måste röra sig om en bergsångare. Nu gällde det att få syn på den skulkande lilla sångaren. Vi

Blek tornseglare, Stenungsund 4 nov 2011. Foto: Lennart Hermansson.

skymtade den då och då och visst var det i alla fall en *Phylloscopus*. Den rörde sig hela tiden i snåren och den sjöng för det mesta flitigt, men det var svårt att få mer än en skymt av den.

Under tiden hade andra skådare nåtts av larmet och först på plats var Hans Börjesson. Nu var vi tre som letade och vid elvatiden, efter två timmars sökande fick vi till sist se fågeln riktigt bra. Och visst, den hade en mycket ljus, nästan vit undersida, gråaktig hjässa och rygg och tydligt gulgrön vingpanel. Det måste vare en bergsångare! Eller kunde det vara en balkansångare? Vi hade tur för efter ytterligare en halvtimmes väntan visade fågeln sig igen och den här gången såg och hörde vi dessutom när den lockade. Ett tydligt mjukt, tvåstavigt lockläte något påminnande om lövsångarens. Eftersom locklätet skiljer berg- och balkansångarna åt kunde bergsångaren nu larmas ut som säkert bestämd.

Fler skådare började dyka upp på platsen. Många fick se och höra den, fågeln blev fotograferad, sång och lockläte spelades in. Den var kvar hela nästa dag och drog ytterligare ornitologer till platsen, men på tredje dagen var den försvunnen.

Bo Brinkhoff

Kommentar. Fyndet är godkänt av Raritetskommittén. Fler foton finns på www.artportalen.se/birds. Bergsångaren vid Tjälleviks mosse utgör det första fyndet av arten på Västkusten och därmed också i Bohuslän, samt det sjunde i landet. Ytterligare två fynd gjordes i Sverige under 2011 efter Hönöfågeln. Fyndens fördelning mellan landskapen är som följer: Skåne 2, Gotland 2 samt Blekinge, Öland, Bohuslän, Uppland och Norrbotten vardera 1. Månadsvis: maj 5, augusti 1 och september 3.

Bergsångaren och balkansångaren betraktades tidigare som två raser av samma art, som bar det gemensamma namnet bergsångare. Sedan några år tillbaka räknas de som skilda arter. Balkansångaren har påträffats vid ett enda tillfälle i Sverige, nämligen på Gotland i maj 1992. Bergsångaren förekommer i södra halvan av Västeuropa, medan kusinen finns på, ja just det, Balkan. Och österut till och med Turkiet.

Blek tornseglare i Stenungsund 4 november 2011

På morgonen den 4 november 2011 upptäckte Lasse Svensson en tornseglare på sin arbetsplats i Stenungsund. Fågeln flög omkring bland den petrokemiska industrins alla torn och byggnader, och så småningom kunde Lasse titta närmare på den, som närmast 3 meter! Efter moget övervägande bestämde han den till blek tornseglare. Närmare femtio skådare kom för att titta på den svårbestämda fågeln, som fanns kvar hela dagen. När Raritetskommittén till slut sagt sitt var beskedet emellertid negativt: fyndet underkändes.

Flera månader senare gjorde Rk en gammal hederlig kovändning, och beskedet nu i maj 2012 är att fyndet godkänts, varför man får anta att det kryssades i en mängd soffor. På föregående sida finns en bild på fågeln, även om arttillhörighet inte går att avgöra från denna. Detta är därmed den första bleka tornseglaren för landskapet. Flera sena tornseglare har setts genom åren, men ingen har väl kunnat granskas lika noga som den i Stenungsund. Omkring 18 fynd har gjorts i landet, men siffran är osäker, eftersom Rk förmodligen omgranskat flera av dem. Arten häckar i sydligaste Europa och längs en ganska kort kuststräcka i nordvästra Nordafrika, samt fläckvis i Mellanöstern.

Atlant-/madeirapetrell vid Kråkudden 27 november 2011

Det hade varit gott om havsfågel längs Västkusten under senhösten 2011, men ingen av de fåglar som setts kunde mäta sig med den som dök upp utanför Kråkudden på Hönö den 27 november. Stefan Svanberg hade redan upptäckt en stormsvala, som är mycket sällsynt vid havsfågellokalerna, när han någon timma senare tror sig få syn på en lira. Men det är något som inte stämmer. Ingen av skådarna på plats känner igen den fågel som i hög fart "bågar sig" mot söder.

Magnus Unger är den som knäcker nöten: det är en petrell! Han har sett både atlant- och madeirapetrell åtta år tidigare, under en resa till Madeira. Vingarna är vinklade, buken vit, ryggen grå, vingundersidorna mörka och ögontrakten mörk. Att bestämma vilken av de två arterna det rörde sig om lät sig inte göras under de omständigheter som rådde, eftersom man isåfall måste ha fågeln i handen, på mycket nära håll eller mycket bra foton.

En fågel som bestämts till artparet atlant-/madeirapetrell har setts vid ett tidigare tillfälle, nämligen vid Hovs hallar, Skåne i oktober 2001. Dessutom sågs en sådan passera Nidingen i Halland den 4 december 2011, gissningsvis samma fågel som vid Hönö.

Med fynden 2011 har därmed **361 arter** påträffats i Bohuslän. Om man vill kan man lägga till den obestämda fregattfågeln vid Kråkudden 7 oktober 1983 och den obestämda beckasinsnäppan vid Hålkedalskilen, Strömstad 10 september 1964,

två obsar som oförtjänt hamnat i skymundan. Samt petrellen ovan, förstås. Men normalt räknas sådana fynd inte in i totalantalet, trots att ingen av de aktuella arterna setts i landskapet förut.

De flesta år läggs en eller ett par nya arter till bohuslistan, precis som när det gäller den svenska listan. Faktum är att de båda håller en anmärkningsvärt jämn takt! Och arternas ”tyngd” ökar undan för undan; vem kunde tro att exempelvis bergsångare, stäppsångare, isabellatörnskata, öktentrumpetare, dvärgsumphöna och tygeltärna skulle påträffas i Bohuslän? Eller ta några av de senaste nya arterna i Sverige: knölsvärta, gråhuvad sparv (formellt sett är förstås ingen av dessa två godkända än), rödkindad sparv, gulbrynad sparv och sångsparv. De hittar man längst bak i *Fågelguiden*, där de allra sällsyntaste arterna nämns kort, och vi var nog många som inte hört talas om dem tidigare.

Har du hittat en skadad fågel?
Ring: 0303-16501

En av över 100 sillgrisslor som hittades döda i Grebbestads hamn och dess omgivning hösten 2011. Foto: Gunnar Andersson.

Kort & gott

Tidig och långvarig invasion av sillgrisslor

Det började bli gott om sillgrisslor längs Västkusten redan i slutet av juli. Bland grisslorna fanns pigga och fräscha individer, enstaka gamla fåglar med tiggande unge i släptåg och senare också alltför ”orädda”, närmast apatiska individer. Under hösten strandade hundratals döda sillgrisslor längs Västkusten (totalt förmodligen några tusen). Händelseförloppet var likt det som drabbade tordmular hösten 2007.

Tommy Järås och Matti Åhlund samlade in och undersökte omkring femtio grisslor. De var extremt magra (saknade helt buk- och underhudsfett), många höll på att rugga (enstaka hade inte ens bytt alla kroppsfjädrar) och ganska få var ungfåglar jämfört med förväntat. Vinglängdsfördelningen tyder på att flertalet åtminstone inte var från Norge eller längre norrut. Förutsätter man att Östersjögrisslor inte gärna lämnar sitt brackvatten, så talar det mesta för de flesta grisslorna kom från brittiska öarna (Helgolandgrisslor kan heller inte uteslutas). Brittiska sillgrisslor var också i stor majoritet bland dem som omkom vid den massiva oljedöden nyåret 1980-81 (då också åtskilliga ringfynd gjordes).

Födobrist vid häcknings- och ruggningsplatserna är förmodligen orsaken till händelserna under sensommaren och hösten 2011.

Sillgrissla vid Traneviken, Flatön innanför Orust 3 aug 2011. Foto: Pär Löfvenius.

Brednäbbad simsnäppa, Haby bukt, Ramsvikslandet 10 dec 2011. Foto: Magnus Ullman.

Rekordinvasion av bändelkorsnäbb

2011 bjöd på ett antal invasionsartade uppträdanden av sällsynta arter, och först ut var kanske bändelkorsnäbben. Från och med 23 juli och ända fram till 21 mars 2012 sågs arten på flera håll i landskapet, som mest upp till 44 exemplar på en och samma lokal. En slarvig sammanräkning av individerna pekar på en siffra mellan 300 och 400 bändlar, beroende på hur man räknar förekomsten på till exempel Hisingen, där flest sågs. Andra goda lokaler var norra Uddevalla tätort och Torreby i Munkedal. Som vanligt hade lokalerna bestånd av lärkträd som gemensam nämnare. Den tidigare största invasionen skedde 2002, då ca 80 exemplar inräknades mellan 6 augusti och 7 december.

Stäpphöksinvasion

Fjolårets kraftiga stäpphöksinvasion undgick väl knappast någon. Bohuslän fick nio godkända fynd! Under 2011 fanns 77 observationer från 47 lokaler i Sverige fram till och med 22 maj; under 2012 har redan 395 observationer från 200 lokaler rapporterats till *Svalan* fram till samma datum! Därför kan vi nog utgå ifrån att det blir ännu ett stäpphöksår, förmodligen ännu mäktigare än fjolåret. Två av artiklarna i det här numret handlar om arten, varför vi nöjer oss med de här raderna i *Kort & gott*.

Brednäbbade simsnäppor i parti och minut

Från 23 september 2011 och året ut rapporterades bortåt 24 brednäbbade simsnäppor från Bohuslän, en helt fantastisk siffra. Och hälften av dessa var decemberfynd! Det långvariga blåsandet får väl antas vara anledningen till det sena massuppträdandet. Till och med 2010 hade 61 ex setts i landskapet.

Lappugglor i fem kommuner

De flesta av oss minns väl den lappuggla som i februari 2007 fastnat i en taggtråd alldeles norr om Uddevalla. Fågeln dog strax efter ankomsten till Fågelcentralen på Hisingen. Den 23 november 2011 var det dags igen: När Edit Karlsson, Skådene, Munkedal tittade ut genom fönstret fick hon syn på en stor uggla som flaxade i skogsbrynet. Den tycktes sitta fast i en taggtråd med ena vingen.

Man hjälptes åt att klippa loss ugglan, och Edit anmärkte att fågeln verkade trivas i sin befriares händer. De placerade den i en låda. Flera lokala skådare tillkallades, och ugglan kördes till Fågelcentralen. Den här gången gick det bättre: efter ett par veckors vård kunde Tommy Järås släppa den i samma marker som där den hittades. Ungefär 70 personer slöt upp för att få se den sällsynta ugglan återvända till friheten.

En vecka efter Skådenefågeln's omhändertagande upptäcktes en lappuggla vid Stora Höggeröd norr om Ljungskile. Det var Morgan och Britt-Marie Björk som uppmärksammat och fotograferat fågeln, som dock inte sågs någon mer gång. Den 26 mars 2012 hittade sedan Johannes Dimming en lappuggla vid Österöd, Tanum. Han kunde betrakta fågeln från sin bil under flera minuter, på ett avstånd av blott tio meter.

Den 13 maj 2012 promenerade Jeanette Lindqvist tillsammans med sin sambo längs joggingspåret i Gullmarsskogen, Lysekil. Strax söder om Fjällastugan lade hon märke till en stor uggla som satt stilla i ett träd nära spåret. Fågeln iakttog dem och Jeanette lyckades filma den med sin iPhone. Nästa dag visade hon resultatet för sin arbetskamrat Ingemar Åhlund. Denne höll på att sätta frukostkaffet i

*Lappuggla vid Koderöd, Sotenäs 19 maj 2012. Foto: Lotta Olsson.
Fler bilder på <http://lotta-hippsomhapp.blogspot.se/2012/05/bilder-med-flax.html>*

vrångstrupen då han insåg vad hon träffat på: Lysekils första lappuggla! I skrivande stund har fågeln eftersökts ett par gånger, men utan framgång.

Framgång hade däremot Lotta Olsson, som 19 maj 2012 hittade ytterligare en lappuggla som villigt lät sig avbildas vid Koderöd på Sotenäs (se bilden ovan). Inte heller denna uggla återfanns dagen efter.

Därmed har antalet lappugglefynd i Bohuslän mer än dubblats, från fyra till nio, på blott ett halvår. Fördelningen mellan kommunerna är Uddevalla 3, Tanum 2 och Hisingen, Munkedal, Lysekil och Sotenäs vardera 1. Vi kan väl tillägga att minst tre obekräftade observationer av arten har rapporterats från olika håll i landskapet. Man kan bara spekulera i hur många lappugglor som suttit i de bohuslänska skogarna under det senaste halvåret!

Vitvingade trutar

Under januari och februari 2012 nåddes Skådersverige av rykten om hundratals, eller till och med tusentals, vitvingade trutar vid Färöarna. Vi väntade därför lite till mans på den stundande invasionen längs vår kust. En 1K-fågel hade setts längst inne i Färlevfjorden av Lennart Hermansson redan den 7 december, vilket onekligen bådade gott. Flera exemplar sågs i Göteborgstrakten, och för Bohusläns del blev det åtminstone tre-fyra exemplar till: en 3K-fågel vid Måseskär 15 januari, en 2K kring Lysekil 11–19 februari, en 2K vid Norra Grundsund, Lysekil 5–10 april och en 3K vid Vallerö-Härmanö, Orust 21–27 april. Fler obsar finns, men i dagsläget finns inte beskrivningar eller foton på dessa. Regionala rapportkommittén har heller inte granskat samtliga obsar ovan.

Rossfrossa i december

Fram till 2011 hade rosenmås aldrig setts i Sverige under december, men detta ändrades med besked under fjolårets sista månad. Det hela började den 25 december vid fiskehamnen på insidan av Öckerö, då Per-Arne Lindgren hittade en 1K rosenmås. Fågeln sågs sedan i området ända fram till 30 december, och en mängd skådare från när och fjärran tog tillfället i akt att bekanta sig med den orädda celebriteten (som dock inte alltid var samarbetsvillig!). Den 27 december

Fotbadande vitvingad trut vid Norra Grundsund, Lysekil 9 april 2012. Foto: Lennart Hermansson (www.tringafoto.se).

Den unga rosenmåsen vid Björnhuvudet, Öckerö 25 dec 2011. Foto: Maria Müntzing.

sågs sedan en adult rosenmås passera söderut vid Vedholmen alldeles utanför Kåringön, Orust. De lyckliga skådarna som fick uppleva detta var Max Allan Niklasson, Torbjörn Arvidsson och Stefan Oscarsson. Två timmar senare sågs en adult rosenmås flyga söderut på utsidan av Öckerö-Hönö, iakttagen av Mats Raneström (Öckerö) och en drös skådare vid Kråkudden (Hönö). Det är väl troligt att det var samma adulta fågel som sågs vid Vallerö och Hönö-Öckerö. Det är värt att notera att två rosenmåsar alltså befann sig i Öckerö kommun samtidigt! Detta var Bohusläns sjätte och sjunde fynd av arten, den högsta siffran utav alla Sveriges landskap, och de första i landskapet sedan 2006. Arten är nu sedd hos oss i januari (2), maj, juli, oktober och december (2).

Spelande tjäder och sträckande gäss

Stefan Edman

Foto: Elvor Ohlin

11 september 2001. Chock, sorg, oro. På några ögonblick vet hela världen vad som hänt i New York. Dock inte Lasse Svensson som står i utsiktstornet på Bredfjället, Sverige. Men även han noterar att den här tisdagen är alldeles oförlömlig:

”Mulet. Plötsligt ser jag 2 700 bläsänder komma liksom ur molnen!”
I trettiofem år, sedan han var fjorton, har ornitologen Lasse strövat på Bredfjället. Jag frågar vad det är som lockar honom.

- Lugnet, tystnaden. Det finns dagar när man vandrar från morgon till kväll utan att möta en levande själ. Och även om jag inte skulle se en enda fågel så är det en lyckad dag.

Men fåglar ser han. Få vet mer om Bredfjällets fågelbestånd och hur det förändrats över tid. Lasse Svensson anlitas därför av forskarna vid Lunds universitet när de gör sin rikstaxering av fågelfaunan i Sverige.

Varje år utför han olika typer av inventeringar.

- I maj går jag två skilda rundor på fjället för att få en uppfattning om vilka arter som häckar och hur många par och individer det finns. På samma tjugo platser

Foto: Mikael Korpi

stannar jag till och noterar det jag ser och hör. Inte minst sången är viktig; det kan ju vara svårt att se fåglarna i grönskan, men deras läten avslöjar dem.

Fem gånger mellan oktober och mars traskar Lasse Svensson på motsvarande sätt runt Stora Skarsjön, fjällets mest vidsträckta insjövatten. Syftet är förstås att ta reda på hur fågelfaunan ter sig under vinterhalvåret.

Egentligen är Bredfjället inte särskilt artrikt. Men här finns de fåglar som ornitologerna förväntar sig: mesar, kungsfågel, hackspettar, orre, tjäder, ugglor, fiskgjuse, duvhök, ormvråk. Och i sjöarna änder och lommar.

Hur är då tillståndet för de olika arterna? Lasse och jag roar oss med att försöka sammanfatta dagsläget och förändringar som skett.

Vi börjar med mesarna, talgoxens familj. Man ser och hör dem lite varstans på fjället. Men på senare år har två arter minskat påtagligt, talltitan och tofsmesen. De lever bägge på spindlar samt larver, puppor och vuxna småfjärilar i lövblandad barrskog.

Det som under en längre tid missgynnat dem är sviterna av det skogsbruk som bedrevs ända till mitten av 1990-talet. Andelen lövträd minskade. Men man röjde också bort murkna stammar och stubbar där annars honorna av talltita och tofsmes skulle ha hackat ut sina bohål i den mjuka veden.

Men nu finns det hopp, genom de mer naturanpassade skogsbruksmetoderna. Och tack vare Bredfjällets naturreservat, där motorsågen är bannlyst och träden får åldras tills de själva ramlar omkull. Ambitionen är att på sikt skapa en urskogsartad miljö för vedinsekter och fåglar.

Vanligast bland barrskogsmesarna är numera svartmesen, familjens minsting, tidvis specialist på att hacka ut frön ur grankottar. Den håller ställningarna, kanske därför att den är flexibel i bostadsfrågan. Finns det inga gamla träd häckar den lika gärna i stenrösen eller i mushål mellan trädrötterna på marken.

Blåmes, talgoxe och entita finns förstås också på Bredfjället. Men de föredrar blandskog eller områden med bara lövträd, till exempel i bergsbranter eller kring sjöar och ödegårdar.

Korsnäbbarna – två snarlika arter, den större och mindre – är Nordens papegojor och talrika på Bredfjället under goda kotteår. Ofta ser man dem komma i bågflykt över trädtopparna, alltid i flock och med ett metalliskt läte, ”klypp-klypp-klypp”, som genast röjer dem. Under häckningen i februari eller mars kan man avnjuta deras egendomliga sång, en blandning av kraxande och drillande läten. Då är också bästa tillfället att se dem, de äldre hanarna i rött, yngre hanar och honor i gulgrönt. Större korsnäbben är mindre vanlig än sin mindre släkting, och häckar en månad senare eftersom favoritfödan tallfrön mognar senare än granens frön.

Liksom den mindre korsnäbben håller domherren mest till i granskogen under häckningstid. Släktingen grönsiskan, en pigg, pladdrande liten fink som blivit allt vanligare på fjället, bygger också sitt bo i gran. För sin kosthållning behöver den dock även lövträd, särskilt kottrika alar, och öppna marker med kärtistel och maskrosor vars frön är en huvudmeny.

För hackspettarna ser det ganska ljust ut. De representeras på fjället av gröngöling, spillkråka samt större och mindre hackspett. Lasse Svensson har även haft lyckan att se den tretåiga hackspetten, men bara i naturreservatet, till exempel i sumpskogen utmed Örevattnet, där den gynnas av de många nedfallna granarna.

Denna gulhövdade spett med sitt typiska ”kyck”-läte har annars sin hemvist i landets nordliga skogar. Ett tecken på hans närvaro är de egendomliga cirkelformiga ringar som hackats upp i barken. Men han röjer sig också genom ofta helt renskalade gran- och tallstammar där han framgångsrikt letat barkborrar.

Stilla vårvällar på 1970-talet kunde man ofta höra kattuggla och pärluggla på Bredfjället – samtidigt. Sedan dess har pärlugglan gått tillbaka i brist på lämpliga hålträd. Men precis som för talltitan och tofsmesen kan man hoppas att den på sikt återtar sina forna revir, nu när markägarna lämnar fler gamla träd kvar efter avverkning.

Sparvugglans lustiga morsesignal hörs säkrast vid gården Södra Fjället. En bra idé är att sedan fortsätta den smala grusvägen därifrån till vändslungan vid Torsbergs damm. Därinne har fler än jag plötsligt känt oss iakttagna av den lilla uggan med de skarpa svavelgula ögonen.

I nästan varje sjö på Bredfjället häckar kanadagäss; deras gälla kacklande ljuder över nejden. Här finns inte sällan också en knipfamilj, särskilt om någon satt upp en holk för dem att bo i. Knipan kan dock häcka i bohål långt från vatten; när stunden är inne lockas ungarna av sin mamma att hoppa från trädet ner på marken och sedan vandra på led genom blåbärsriset till närmaste sjö. De små änderna med det grönskimrande huvudet och den typiska vita kindfläcken hörs vida omkring när de kommer susande på visslande vingar.

Ibland hör man även det skorrandet låtet från storskrakar som drar förbi. Oftast är de på tillfälligt besök i fjällets sjöar. Men det har även hänt att de lagt ägg i en holk vid Abborrvattnet.

Ljusa försommarnätter spelar drillsnäppan – hitkommen från flodbäddar och flodhästryggar (!) i Tanzania – vid Skarsjön, Holmevattnet och Store Väktor. De kan hålla på i timmar, då och då avbrutna av storlommens smått kusliga vildmarksskri. Den smäckra ”ormhalsfågeln”, som övervintrar i Kaspiska havet, dyker mästerligt efter fisk. Men den är inte särskilt framgångsrik i sin reproduktion. ”Det är tur att lommar blir gamla”, utbrister Lasse Svensson, som på trettio år bara konstaterat fem eller sex lyckade lomhäckningar på Bredfjället. Boet med de två äggen läggs nära strandlinjen och förstörs lätt vid högvatten eller vågskvalp.

Sena junikvällar bör man inte heller försumma att pejla in nattskärrans monotont surrande sång. Enklarest är att ta bilen upp på fjället och någon kilometer innan gården Vargfjället ställa sig och vänta i kanten av det stora hygget. Man möts med sång av rödhake och trast, morkullan ”ortar och knispar” och kanske hör man även det bråkande ljudet av enkelbeckasiner.

Strax efter skymningen kommer skärran igång. Hela dagen har denna gäst och främling från Sydafrika legat stilla med halvslutna ögon på marken inne i skogen, kamouflerad genom sin bruna, fint mönstrade fjäderdräkt. Men nu flyger den ut över hygget i jakt på skalbaggar och andra insekter. Ibland fladdrar den som en falk med de långa smala vingarna, i nästa ögonblick glider den stelt fram, stiger plötsligt mot trädtopparna och dyker ner igen. En stund hörs det knarrande låtet inifrån dunklet, nästan utan pauser, kanske tio minuter eller en timma. Som en gammaldags spinnrock.

Det är magiskt, och man förstår att äldre tiders människor med skräckblandad förtjusning gärna odlade en hel del skrock och skrönor kring detta egendomliga väsen som tillfälligt besökte deras skogar. En legend berättar om nattskärran som en trollpacka som i skydd av mörkret stack näbben i den arme bondens getter och tjuvmjolkade dem; därav fågelns latinska släktnamn *Caprimulgus*, getmjölkerskan.

Rovfågelsträcket i oktober är också en magnifik upplevelse. Då passerar enorma mängder vråkar, falkar och kärrhökar över Bredfjället på sin rutt från Väneren till Västerhavet. Bästa platsen att avnjuta skådespelet är utsiktstornet vid Brattås, fem minuters promenad från bilvägen.

Ormvråk häckar på fjället, liksom släktingen bivråken, ”en smygare som avslöjar sig genom att skita svart efter alla jordgetingar den ätit”, säger Lasse.

Foto: Peder Kinberg

Fiskgjuseparet återkommer varje år troget till sitt imponerande risbo vid Svartevattnet nära gården Kruset. På tio år, 1997–2007, har de lyckats få trettio ungar på vingarna, en stark prestation. Frampå hösten flyttar gjusefamiljen till Elfenbenskusten eller Ghana; mamma först, sedan pappa och sist ungarna tillsammans.

I en sumpskog nära Prästevattnet på södra delen av Bredfjället brukar duvhöken hålla till. Medan pilgrimsfalken häckar norröver i ett hiskeligt bergsstup vid en sjö.

Hur går det då för fjällets vilda höns?

Orrarna spelar fortfarande på mossarna vid Brattås och Gröna Äng mitt på Bredfjället. Men de är få jämfört med 1960- och 70-talen när det låg en matta av orrbubbel över nejden i tidiga aprilmorgnar. Då kunde man ha ett 25-tal kärlekskranka tuppar alldeles utanför granriskojan. Då var Bredfjället också en

Foto: Hans Falklind (www.falknatur.se)

arena för forskare som kom hit för att studera fåglarnas ekologi och beteende.

Sedan dess har orren gått tillbaka kraftigt på Bredfjället, missgynnad av uppväxande barrskogar och igenväxande myrmarker. Och av det faktum att det idag är mera sparsamt med såväl grova björkar som ljung och andra fröproducerande ris kring spelplatserna.

Tjädern däremot har ökat på senare år. Denna storvuxna svarta "skogsdrake" vill ha tätvuxna barrskogar med grova äldre tallar och aspar, men nära våtmarker med knoppar och blommor av tuvdun, en viktig diet för tjädern. Huvudmenyn är annars tallbarr, men även blåbär och asplöv; kycklingarna äter mest insekter. Med ledning av spår och spillning kan man gissa att fågelns huvudutbredning på fjället idag finns i området mellan Gröna Äng och Kruset, i hållmarkstallskogen väster om Gröna Äng och kring Torsbergs damm nära gården Södra Fjället.

Men varför har arten till skillnad från orren gått framåt så markant? Det kan knappast ha att göra med att antalet lämpliga miljöer för häckning har ökat. Jan Uddén, biolog på Bohusläns museum, tror snarare att det beror på att räven – som tar tjäderkycklingar – har minskat. Vilket i sin tur hänger samman med att lodjuren – som tar räv – har blivit fler.

Järpen, den tredje hönsfågeln, är idag mera sällsynt än den var för tjugo år sedan. Den tycker om täta frodiga granskogar nära skogsbäckar, med tät undervegetation och inslag av lövträd. Därför missgynnas fåglarna av den igenväxning som nu sker på Bredfjället.

Järpen är mycket lågmäld, och individerna håller kontakt med varandra genom pipande läten. Sången har drag av kungsfågel och trädkrypare, och det skall till mycket sensibla öron för att uppfatta den. Chansen ökar väsentligt om man ger sig ut i skogen och blåser i en så kallad järpepipa!

Vad minns då Lasse Svensson bäst efter alla år med fjällets fåglar?

Utöver bläsänderna den 11 september 2001 väljer han att lyfta fram ytterligare två stjärnupplevelser:

- Den första oktober 1978 var luften hög och klar, jag hörde röster och kände rökdoft från ett torp bort i skogen. Ringduvorna sträckte och jag följde dem i min splitternya tubkikare. Tjugonionde september 1992 stod jag som så ofta i tornet vid Brattås. Långt borta kom jättelika flockar av... ja, vad då? När de ryckte närmare såg jag att det var prutgäss. Det var svindlande att tänka att de flugit hela vägen från Novaja Zemlja i Ishavet, via Finska viken, Stockholm, Mälardalen, Vänern. Och nu här över Bredfjället, vidare mot Skagen och Vadhavet nere vid Nordsjökusten.

Jag lyssnar på Lasses livfulla berättelse. Och tänker att tjäderspelet nog är det finaste jag varit med om på Bredfjället detta nådens år 2010. Det är en tidig morgon i maj och jag hämtar upp John Eliasson vid bommen.

Tillsammans far vi den knaggliga vägen in mot Torsbergs damm. Det är alldeles lugnt när vi kliver ur bilen, stjärnhimmeln gnistrar.

Klockan är halv fyra. Tysta famlar vi in i mörkret, snubblar fram över stenar och rötter. Vidunderliga dofter stiger ur barr och mossor. Plötsligt rispar en gren i ansiktet, glasögonen faller av, jag känner det varma blodet rinna över kinden. Böjer mig ner, trevar med handen över marken. Kanske får jag invänta gryningen här? Men snart hittar vi glaset och vadar genom kärret, uppför en sluttning. "Här är det", viskar John, "här är arenan."

"Péle péle péle pellepelle klick-opp síuissi-síuissi-síuissi-síuissi." Spelet är igång! Just när vi satt oss tillrätta på varsin stubbe börjar föreställningen: knäppningarna, klunken, sisningen.

Nu silar det första ljuset in mellan träden. Och nu hörs äntligen rödhaken, han som de gamle kallade tjäderklockan och som med sin sång ansågs väcka tupparna till spel.

Vi ser tjädrarnas silhuetter, de är tre. Den väldiga stjärten är utspänd, halsen skälver. Långsamt flyttar de runt i sin urtida rituella dans. I extasens ögonblick är de blindade för omgivningen; borde vi kanske smyga fram några meter för att se bättre? Nej, vi sitter kvar, vill inte störa.

Solen stiger, tjäderklunken faller.

Det är lätt att andas.

*Detta är ett utdrag ur Stefan Edmans bok **Röster från skogen**, utgiven 2010 på Votum förlag. Publicerad med författarens tillstånd.*

Pumpan och ett självporträtt med vingar

Ann-Katrin Karlsson & Ingemar Åhlund

Många fågelböcker handlar om artbestämning, utbredning, häckningsbiologi och andra lite torra ämnen. Om man kan tala om genrer inom den ornitologiska litteraturen så är det nog relativt få titlar som ger möjlighet till en mera skönlitterär läsning. De två klassikerna nedan tycker vi emellertid kan placeras i en sådan läsvänlig genre, och vi rekommenderar dem varmt.

Björn von Rosen: Samtal med en nötväcka.

I huvudrollen finner vi nötväckan som döptes till *Pumpan*. Varför von Rosen gav fågeln just det namnet visar sig vara något av en gåta, men det har åtminstone inget med en viss grönsak att göra. Författaren kommer den här individen inpå livet och följer den sedan under ett helt decennium. Han går till slut runt i sin trädgård med kaksmulor, och senare nötter, i sina kavajfickor: Pumpan kräver resolut sin ranson! Och författaren tillgodoser hela tiden fågelns önskningar.

Man kan inte annat än njuta av det tålmod, den ro, som är hela grunden till berättelsen om detta nära och långvariga förhållande mellan en människa och en fågel. Visst, det är en individ på von Rosens egen tomt, men gör om det konststycket om du kan!

Lite till mans har vi väl märkt att nötväckor har speciella maner: de landar ofta likt en bomb på fågelbordet, de låter högt, oblygt och varierat, de klättrar *nedför* stammen och så många andra saker. Men Pumpan går att studera på nära håll och under långa stunder varje dag, varför vi får veta långt mycket mer än så om hur särpräglad arten är eller uppenbarligen kan vara. Även fåglar är individer; studerar man dem tillräckligt länge och noga så finner man ganska snart särdragen.

Bokens handling utspelar sig från 1955 och tio år framåt, och tidsmarkörerna finns där. Hur många skådare spankulerar kring i sin egen ägandes trädgård iförd kavaj och hatt nu för tiden? Bara som ett exempel. Författaren beskriver också andra fåglar än Pumpan i trädgården och dess omgivningar, och han noterar att "lantfåglarna" på "bondlandet" är "ofördärvade", i motsats till "städernas uteserveringsblaserade sparvar, pilfinkar, bofinkar och talgoxar". Förfallet har alltså pågått länge!

Här följer två läckra nedslag i texten: "En viss insyn – och mycket närmare ska man nog i regel inte försöka tränga sig, så länge själva häckningen pågår. Blyghet när det gäller intima ting, en naturlig och riktig egenskap, står inte högt i kurs nu för tiden, och det är kanske för mycket begärt att den skulle respekteras just inom ornitologin." Detta skrevs alltså för bortåt ett halvsekel sedan. Undrar hur högt i kurs von Rosen skulle säga att blygheten står idag? Man ryser vid tanken.

Foto: Peter Hvass (www.hvassnatur.se)

[Pumpans nya hanne stör när hon visar upp sin – för honom – skrämmande vana att sätta sig på en människas utsträckta hand:] ”Pumpan fortsatte med sina försök [att hämta nötter] och blev ånyo bortmotad, tills endera den förgrymmade maken i ett – mycket mänskligt verkande – anfall av ren tvärförbannelse plötsligt struntade i hela saken, tog sin hand eller man får väl skriva vinge från den lättsinniga makan och fort bort under en skur av mycket högljudda och bara alltför lättbegripliga nötväcksvordomar, varefter Pumpan kunde komma ner ostörd ... Från att ha varit en affär på några sekunder förvandlades sålunda nöthämtningsproceduren till en liten fullt utvecklad äktenskaplig scen.”

Man kan bara förundras över von Rosens iakttagelseförmåga och skicklighet i att redogöra för allt han bevittnar, liksom hans blyertsteckningar, vilka är pricksäkra och mycket charmiga. Liknelserna är ofta träffande: nötväckor som bredbenta, grovnackade, bevingade grävlingar är exempelvis en lysande jämförelse. Boken är dessutom en fin uppvisning i konsten att beskriva små vardagshändelser i närmiljön.

Författaren sammanfattar själv sina upplevelser tillsammans med Pumpan och hennes olika makar: ”När jag nu tänker tillbaka på det hela, kommer jag inte ifrån känslan av ett stycke upplevd lyrik ... jag vill ju inte i onödan irritera den sorts läsare som ser tillvaron ordentligt inrutad: lyriken för sig, ornitologin för sig. Men så skarpt drar ju livet självt inte alltid upp gränserna.”

Missa inte denna lilla, nästan bortglömda pärla i den svenska fågellitteraturen.

Skedsnäppa. Litografi från 1869 av J G Keukemans (http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c5/Eurynorhynchus_pygmeuslbis1869P012AA.jpg).

Ulla-Lena Lundberg: *Sibirien. Ett självporträtt med vingar.*

Denna finlandssvenska, åländska författare har skrivit ett flertal romaner och reseskildringar. I denna bok redogör hon på ett eftertänksamt och målande sätt för den resa hon företog sig i tjugooårsåldern längs transsibiriska järnvägen, samt de fem fågelresor i Sibirien och andra delar av nordöstra Asien hon ger sig ut på långt senare i livet.

Det ungdomliga äventyret på transsibiriska järnvägen avhandlas i ett par korta kapitel, och vi får aldrig riktigt veta vad som hände. Men man anar en romans ombord på tåget... Tjugo år senare, när det under Gorbatjov plötsligt blev möjligt att resa nästan fritt genom det tidigare så oåtkomliga Sibirien, återvänder författaren till området varje försommar i fem år. Resorna utgörs av avancerade fågelexpeditioner, och agendan är klar: skedsnäppa, rosenmås, glasögonejder och andra sibiriska juveler, samtliga uppsökta på sina avlägsna häckplatser. Exotiska och tidigare hopplöst oåtkomliga platser såsom Anadyr, Sachalin, Amur och Berings sund besöks med hjälp av diverse rustika ryska transportmedel.

Beskrivningarna av exempelvis besöket vid en av skedsnäppans få kända häckningslokaler är festliga och mycket underhållande. Hon skildrar en del av deras första möte med den celebra arten på följande sätt: "Skednåbbssnäppan plirar förbryllat. En syn som den hon har framför sig har inte heller hon drömt om:

tolv horisontella fågelskådare i subarktisk skrud mot en bakgrund av det blånande Berings sund. *Tjitt*, säger hon till sin vän. De piper och halvdrillar lite diskret sinsemellan. Någon försöker krypa närmare, och då beslutar de sig. De lättar och flyger, lågt, som om de tänkte flyga långt, och i båge, men hur som helst finns det väldigt mycket gräsmark att välja på när man ska landa.”

Den välkände finländske ornitologen Lasse Laine, som också är med på resan, tänder därefter en av sina tre megacigarrer, vilka är avsedda att avnjutas när skedsnäppa, Stellers havsörn respektive rosenmåsar har ”hängts in”. Författaren uppskattar också skedsnäpporna, men betraktar händelserna på ett lite annorlunda sätt...

Ulla-Lena Lundbergs sätt att uttrycka sig liknar ingen annans. Hennes redogörelser för exempelvis de olika snäppornas spel är nog bland det mest målande som skrivits i genren. En recensent påpekade en gång att hon själv (Ulla-Lena, alltså) tycks vara samtidigt närvarande och frånvarande i sin egen text, vilket vi tycker är träffande. Hon smiter liksom iväg ur sin egen berättelse redan under ungdomsresan på transsibiriska, och man märker liksom inte hur det gått till.

Berättelsen är långt ifrån kronologisk, snarare är den hopflätad på ett sinnrikt sätt som gör att man bara vill fortsätta läsa. Fåglarna är en del av helheten, men sannerligen inte allt. Så många andra saker noteras och kommenteras. Bokens språk och kvinnliga synvinkel är synnerligen uppfriskande, och man tycker sig nästan klafsa i författarens fotspår ute i myrarna på den sibiriska tundran. Detta är verkligen en av de böcker en fågel- och litteraturläskare bara *måste* läsa!

Var hittar man dem?

Boken om Pumpan finner du inte oväntat i bibliotekens fågelavdelning (signumet är *Ugg*), medan Sibirienboken återfinns under Geografi, underavdelningen Asien (*No*) eller Sibirien (*Nog*). De finns knappast i alla bibliotek, men vi har åtminstone hittat dem i Uddevallas och Lysekils stadsbibliotek. Det sistnämnda tar på begäran fram von Rosens bok från lagret. Glöm heller inte att man mot en blygsam avgift kan beställa böcker från andra bibliotek!

Vill man köpa böckerna kan man söka på till exempel Bokbörsern (www.bokborsen.se), men de är antagligen svåra att få tag i. Få vill väl släppa ifrån sig sådana pärlor! (22 maj 2012 fanns det på Bokbörsern tre exemplar till salu av ”Samtal med nötväcka” för 80–240 kr och ett exemplar av ”Sibirien” för 400 kr.)

Bokfakta

Björn von Rosen: *Samtal med en nötväcka*. 101 sidor. Alba, 1966 och 1978.

Ulla-Lena Lundberg: *Sibirien. Ett självporträtt med vingar*. 201 sidor.

Söderströms, 1994.

Stäpphöksfrossa

Ingemar Åhlund

I augusti 2011 började allt fler stäpphökar ses runtom i landet, vilket visade sig vara början på en makalös invasion. Även Bohuslän fick sin beskärda del. Under lite drygt tre veckor i september hade övertecknad den osannolika turen att inom landskapets gränser hitta tre stäpphökar. I ett dygn trodde jag dessutom att det var fyra, men den där fjärde visade sig tämligen omgående vara en betydligt vanligare art...

Trälebergs kile 3 september

Min skådarlust var farligt nära noll. Jag hade knappt ägnat mig åt något annat än "vardagsskådning" på flera månader, men lördagen den 3 september bestämde jag mig för att ta första morgonbussen från Lysekil upp till Lyse och Trälebergs kile. Början av september är en härlig tid vid kilen, med chans på lite av varje. Rödstrupig piplärka, till exempel. Och så fantiserade jag, som vanligt numera, om att en liten vit hägring skulle kliva omkring bland kilens betande kor.

Utbytet blev aningen bättre än väntat: Bland annat 180 krickor, en stenfalk samt en blandflock med 25 kärrsnäppor, två spovsnäppor och tolv större strandpipare. Sämre dagar har man ju varit med om vid lokalen. Kul att komma ut i fält igen, men knappast upphetsande. Till slut var det hög tid att gå tillbaka förbi Bua gård och ut till stora vägen och busshållplatsen.

Precis innan jag kommer fram till lagårn tillhörande Bua gård tar jag en sista koll med tuben ut över den innersta delen av reservatet. Hm. Där står en grann adult blåhökhane i det höga gräset. Den hade jag inte sett tidigare under morgonen. Men är den inte väldigt ljus? Äsch, när såg jag senast en blåhökhane stå på marken på ett så blygsamt avstånd? Och hur ser en gammal stäpp- eller ängshökhane ut i motsvarande position, egentligen? Minns inte riktigt. Lyfter den inte snart så går jag ändå. Bussen kommer ju snart.

Strax lyfter fågeln, och... *det är en stäpphökshane!* De svarta kilarna är mycket smala, och i övrigt är höken väldigt, väldigt ljus, särskilt undertill, utan andra teckningar. Vingarna är smala och eleganta, särskilt "händerna". Pulsen stiger snabbt och jag försöker följa fågeln då den börjar jaga över ängen. Över vägen i norr, som leder ut till Lyse kyrka, tar den höjd och börjar skruva sig upp en bit. Jag försöker ringa andra skådare, men det går inte så bra. Och batteriet är naturligtvis nära nog tomt. Brorsan är den förste som svarar och jag hasplar ur mig alltsammans. Han försöker larma andra skådare, och då i första hand de lokala.

Nu har stäpphöken gått ned till ett par meters höjd igen och börjar plötsligt jaga någon småfågel med hög fart, och den påminner nu mest om en stor falk eller smal- och långvingad hök. Det går verkligen undan och fågeln manövrerar

Stäpphök, adult hane. Fel sida av Torslandaviken 30 april 2012. Foto: Magnus Rahm.

blixtsnabbt, men den försvinner snart bakom en trädridå i norr. Jag börjar gå ut mot stora vägen för att ta mig upp till fälten i Lyse. Bussen jag skulle ha tagit passerar förbi in mot stan.

En stund senare ställer jag mig vid vägkanten strax norr om bilfirman i Lyse, men ingen stäpphök syns till. Janne Artursson och Thomas Eliasson är på väg från Sotenäs, kanske någon från Uddevallahållet också. Jag spanar över fälten med tuben. Så småningom får jag åter syn på fågeln, som på någon meters höjd jagar sig söderut igen, tillbaka mot Trälebergs kile, och nu försvinner den bakom träden i söder istället. Janne och Thomas kommer efter vad som känns som en evighet, och jag ber dem köra ner till kilen och leta. Själv står jag kvar ifall stäpphöken kommer tillbaka.

Janne ringer. De såg fågeln en kort stund, men den har troligen landat i gräset vid kilen och går inte att se från platsen där de står. Jag börjar gå tillbaka. Varför tog jag inte med en matsäck? Min egen energinivå börjar bli lika låg som mobilbatteriets.

Stäpphöken har inte lyft, åtminstone inte såvitt de vet, och vi försöker hålla koll. Janne och Thomas går bort till den lilla bergknallen norr om kilen medan jag står kvar. Fler skådare kommer. Men inget händer, och efter en mobildiskussion ger sig Janne ut på ängarna för att försöka få stäpphöken att visa sig. Inget resultat. Fågeln bör alltså ha dragit vidare i ett obehållat ögonblick. Tyvärr blir det bara vi tre som får se den.

Tåget mellan Strömstad och Uddevalla, 18 september

Standarden på norra Bohusbanan är väldigt mycket sämre än den på den södra delen. Oftast svär man kanske över hur sakta tåget går, men när jag åkte mellan Strömstad och Uddevalla den 18 september så visade sig detta helt plötsligt vara en avsevärd fördel. Vi var på ingång mot Munkedal och hastigheten var säkerligen under 50 km/tim.

Massor av småfåglar lyfter från fälten norr och nordost om Håby, och plötsligt får jag syn på en kärrhök som jagar ganska nära tåget på östra sidan järnvägen. Flykten är precis lika snabb, kastande och energisk som hos den stäpphök jag såg vid Träleberg två veckor tidigare, och fågeln är tydligt rostfärgad på undersidan. Det bör vara en ungfågel av stäpphök, och av flykten att döma är det troligen isåfall en hane. I panik ringer jag ett antal något så när lokala skådare, men jag fick aldrig klart för mig om någon av dem verkligen kunde bege sig till platsen.

Senare får jag veta att ett par av dem sökt igenom området under kvällen, utan resultat. Nästa dag hittade emellertid Joachim Thelin en ung stäpphök någon kilometer från den plats där jag såg min fågel. Det bör ju ha varit samma individ. Fler skådare var ute och letade i trakterna de följande dagarna, och det resulterade bland annat i att Jörgen Olsson hittade Munkedals första turturduva på ett annat fält.

Tjurholmen i Göta älv, 25 september

Hur många bohusskådare vet att det i nordöstligaste delen av Kungälv kommun finns en långsmal och platt ö som heter Tjurholmen? Ön är fyra kilometer lång och ligger mitt i Göta älv, men framstår inte som en ö då man ser den från stora vägen. Lite äldre skådare från södra delen av landskapet och Göteborg känner iallafall till den, och de vet att den har ”potential”: den ligger i en sträckled och omges av fina slättmarker, och på själva ön finns likaså stora fält och en fin våtmark, som dessutom är naturreservat. Det sistnämnda området hyste en gång i tiden bland annat häckande brushane och idag är det ett populärt rastställe för till exempel gäss och änder. Ibland hörs kornknarr spela här.

Via en enkel betong-/träbro kan man ta sig över till ön, som har en liten, numera näst intill kalhuggen bergknalle mitt på och ett antal byggnader alldeles nordost om den senare. Från berget har man god uppsikt åt alla håll.

Den 25 september stod jag på nämnda bergknalle och spanade efter sträckande fåglar. Det var mycket lugnt på den fronten, men det fanns iallafall över 1300 gäss på och kring Tjurholmen, flertalet av dem grågäss. En brun kärrhök patrullerade över slättmarkerna, och två 1K pilgrimsfalkar tränade sin jaktförmåga i omgivningarna. Ibland gjorde en gammal pilgrim ungfåglarna sällskap, så att det då och då fanns tre exemplar samtidigt på ön.

Klockan 10:40 upptäcker jag plötsligt tre honfärgade kärrhökar på det vidsträckta nyskördade havrefältet i norr, som utgör bortåt en tredjedel av ön. De

Stäpphök, ung hona. Paradissjön, Skövde 27 september 2011.

Foto: Björn Dellming (www.pbase.com/dellming).

sitter på de tjocka halmsträngarna med ganska långt avstånd sinsemellan, och efter tjugo minuter börjar två av dem jaga, varefter de på låg höjd sträcker söderut rakt över huvudet på mig. Den tredje tar höjd en kvart senare och följer deras exempel, och alla tre visade sig vara blå. Två stenfalkar drar också förbi mot söder. Rovfåglarna ser helt klart ut att bli dagens behållning.

Klockan 11:45 sitter det på nytt en honfärgad kärrhök på stubbåkern i norr. Avståndet är för stort för att avgöra vilken art, men strax börjar den jaga över fältet. Fågeln kommer närmare och visar upp en flykt och jizz som skiljer sig från blåhökhonornas: vingslagen är ofta korta, liksom avhuggna, flykten ofta snabb och ibland kastande, mer likt en falk eller hök i vissa stycken. Handen är dessutom tydligt smalare än hos blåhökarna. Till slut landar kärrhöken på en halmsträng 200 meter norr om där jag står, och jag drar upp zoomen på brorsans tubkikare till 60x. Det i övrigt mörka ansiktet har en mycket distinkt ljus teckning, med närmast vita, smala fält ovan och nedanför ögat, och en lång, smal ljus skära från nacken och fram till strupen.

Det verkar som om jag råkat hitta ännu en stäpphök. Jösses! Vad ska jag göra nu? En kamera i mobilen hade sannerligen inte varit ur vägen. *Fågelguidens* bilder och text pekar på en stäpphökhona, men jag är osäker på åldern. Brorsan ringer och frågar om jag sett något. Jag stammar fram att jag just tittar på en stäpphök... Han

Stäpphök, ung hona. Paradissjön, Skövde 27 september 2011.

Foto: Björn Dellming (www.pbbase.com/dellming).

befinner sig på en annan obsplats, flera kilometer från ön, och har dessutom en bra bit att gå till sin bil. Kärrhöken lyfter på nytt efter fem minuter och jag följer den i tubkikaren. Nu passerar den på blott 100 meters avstånd och drar ner till södra delen av ön. Strax är den emellertid tillbaka på det norra fältet, passerar över till fastlandet i väster och korsar till slut älven ännu en gång, norr om Tjurholmens nordspets, och försvinner in bakom ett berg på västgötasidan. Klockan är nu 12:02.

En varfågel och två bruna kärrhökar, en stenfalk, en tornfalk och ett antal sparvhökar och ormvråkar skrivs in i anteckningsboken under de följande 90 minuterna. Femton steglitser rastar i träden norr om kullen, två turkdovor överger Bohuslän för Älvängen och på ett översvämmat fält står 25 kärrsnäppor. Klockan 13:30 ser jag brorsan anlända i sin bil till västra brofästet, och jag lämnar kullen.

Det första vi gör är att kolla alla fälten söder och norr om Tjurholmen, och vi hittar en pilgrimsfalk, men ingen kärrhök. Vi kör norrut genom älvdalen och spanar av alla fält upp till en bit söder om Utby, där en gammal pilgrim blir enda rovfågeln vi ser. Vid det här laget är vi rejält trötta och hungriga, men trots det ställer vi kosan söderut igen. Klockan 15:45 stannar vi till i en vägkorsning på Norrmanneboslätten, nordväst om Tjurholmen.

Plötsligt dyker en ljusgrå kärrhök upp över fältet ned mot älven, med misstänkt smala svarta kilar! Fågeln skymtar bara till då och då, men i tuben ser åtminstone kilarna rätt ut för stäpphök. Det här kan ju inte vara sant. Den landar i det höga gräset och syns sedan inte till. En honfärgad kärrhök kommer också in

över fältet, men inte heller den vill visa sig ordentligt. Vi ringer ett par skådare, och så småningom dyker två av dem upp. Jag påpekar, precis som i telefonen, att bestämningen är osäker men att det såg lovande ut.

Till slut lyfter den hanfärgade kärrhöken på nytt, och någon ”spikar” den till stäpphök! Jubel och lättnad. Vi slappnar av och slutar nog egentligen att kritiskt granska fågeln. Så småningom kommer vi fram till att det bör vara en 2K-fågel, och en del bilder tas också. Jag anmärkte vid ett tillfälle (nej, det är ingen efterkonstruktion) att den inte någon gång flugit på samma sätt som artfränderna jag sett tidigare under månaden, men tänkte inte så mycket mer på det. Den honfärgade bestäms till blå kärrhök, men möjligen kan även stäpphökshonan ha funnits i området. Matti och jag fick åtminstone en glimt av en honfärgad kärrhök med ”rätt” flykt som på mycket låg höjd försvann mot söder innan de andra skådarna anlände; brorsan var och letade efter den fågeln under den värsta hetsen.

Klockan är lite över 18 när Matti och jag ger oss av, ordentligt sega efter en lång dag. Man är ju inte tjugo längre. De flesta av det halvdussin skådare som hunnit till lokalen verkade rätt nöjda. Dagen hade varit fantastisk, och det var extra kul att allt detta utspelat sig i fågelmarker som de flesta av oss inte besöker särskilt ofta.

26 september (och lite post-traumatiskt ältande)

Det skulle visa sig att stäpphöksfrossan stigit till en direkt ohälsosam temperatur: när vi dagen efter (som verkligen blev en dagen efter) tittade på bilderna på 2K-hanen som lagts ut på *Svalan* kunde vi konstatera att det i själva verket var en blåhökhane med kilar som ruggats smala. Och ”händerna” var faktiskt breda. Det vi inte sett i fält framgick med all (o)önskvärd tydlighet av bilderna. Och flera andra skådare runtom i landet hade av kommentarerna att döma sett samma sak. Aj, aj, aj...

En tröst i bedrövelsen var iallafall att Jörgen Olsson återupptäckte stäpphökshonan den 26:e, och Peter Nilsson hittade en 1K-fågel i samma område den 27:e. Båda individerna sågs ytterligare någon dag på lokalen. Flera blå kärrhökar sågs också under de här dagarna och det tycks ha varit en god omsättning på individerna. Bland annat såg Mats Raneström minst 9 ex i området den 29:e. Man borde nog ha punktmarkerat älvdalen under augusti till oktober!

Slutsatsen av den pinsamma felbestämningen blir väl att man inte ska slappna av då man granskar en fågel bara för att man är flera skådare på samma plats. Vi borde ha tittat betydligt mer kritiskt på 2K-hanen vid Norrmannebo: Är det här verkligen inte en blåhök? Den hade ju faktiskt flugit som en sådan. Men allt mänskligt är skröpligt, för att citera Gustaf Rudebeck, och de flesta av oss hade väl inte någon särskilt omfattande erfarenhet av stäpphök. Åtminstone inte jag; detta var mina första obsar av arten någonsin. I vilket fall blev september 2011 en skådarkamnad som övertecknad sent ska glömma: från noll till tre egna stäpphökfynd i landskapet på drygt tre veckor!

Stäpphöken i Bohuslän

Rune Hixén & Ingemar Åhlund

Innan 2003 var stäpphöken en ytterst sällsynt gäst i landskapet, men fynden har ökat avsevärt sedan millennieskiftet, precis som i landet i övrigt. Under 2011 inträffade sedan den såvitt känt kraftigaste invasionen hittills i Sverige, vilket medförde att antalet bohuslänska stäpphöksfynd nära nog fördubblades. Nedan följer en översikt av artens långa historia i landskapet.

Stäpphöken häckar från Svarta havet österut till Centralasien. Ett mindre antal häckningar har rapporterats från Tyskland och Finland, liksom Sverige (under invasionsåret 1952 häckade 3-4 par på Öland och 2 par på Gotland; misstänkta svenska häckningar förelåg även under 1962 och 2011). Arten är en utpräglad flyttfågel som övervintrar i Indien samt i Afrika söder om Sahara, men den ses också regelbundet under vintern i mellersta och södra Europa samt Mellanöstern.

De första svenska fynden gjordes 1834, och stäpphöken har varit årsviss i landet sedan 1974. Fram till och med år 2000 hade ca 275 ex setts totalt, medan det under enbart perioden 2001–2010 noterades ca 415 ex! Slutsiffran för 2011 är inte fastställd, men det bör röra sig om minst 200 ex. Sammanlagt har det alltså setts närmare 900 ex i Sverige till och med 2011.

Artens förekomst i Bohuslän

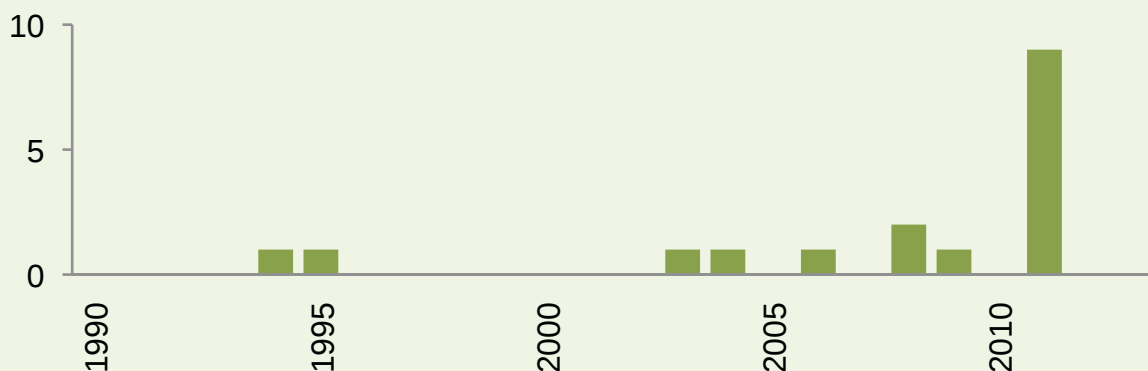
Förstafyndet för landskapet gjordes vid Kristineberg i södra delen av Uddevalla tätort 17 september 1892, då resterna av en fågel hittades och överlämnades till stadens dåvarande museum. Bestämningen skedde dock betydligt senare: Uno Unger granskade och identifierade resterna av individen i början av 1970-talet! En kataloguppgift anger åldern som ”vuxen” medan andra uppgifter säger att det var en ungfågel. [Datumet för detta fynd anges ibland felaktigt till 17 maj, något som upptäcktes och korrigerades först 2008].

De två följande fynden utgörs av skjutna unga hanar, båda från Hisingen: 1 ex vid Ingebäck 31 augusti 1938 och 1 ex vid Svankällan 14 oktober 1944. Det är alltså 46 år mellan första- och andrafyndet, men tidsskillnaden mellan tredje- och fjärdefyndet är faktiskt ännu större, nämligen ganska exakt 50 år!

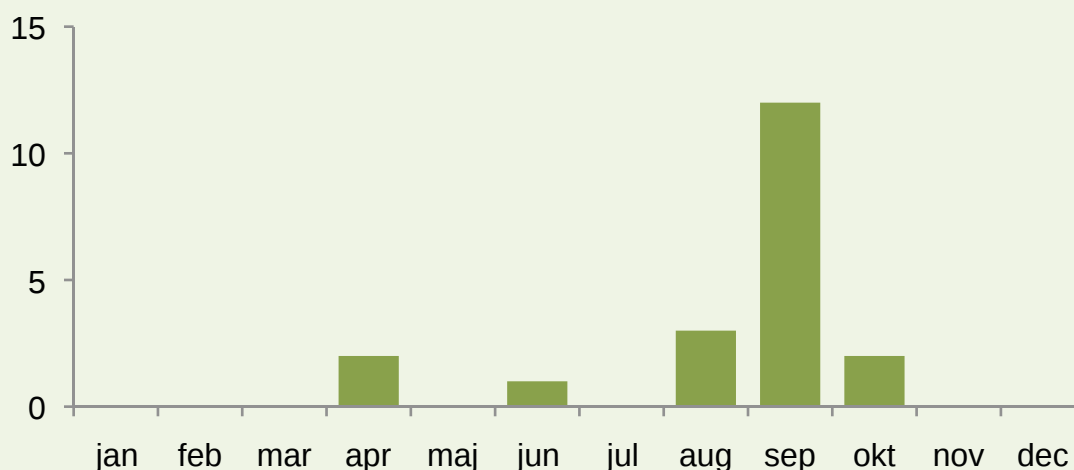
Fjärdefyndet utgörs således av en sträckande adult hane på Bredfjället, Uddevalla 15 augusti 1994, följd av ännu en adult hane som sträckte förbi Lagmansholmen på Hisingen 15 oktober 1995.

Dessa sporadiska fynd, som tycks ha kommit i omgångar, följs sedan av en mer regelbunden förekomst efter millennieskiftet. Denna nya ”era” inleds med en sträckande adult hane vid Rörö, Öckerö 17 april 2003, vilket också utgör det första vårfyndet. Därefter sträckte en 1 K-fågel förbi Torslandaviken, Hisingen 4

Stäpphök 1990–2011: antal exemplar

Stäpphök: antal exemplar per månad

september 2004 och en hona vid Mollön, Orust 6 juni 2006. En 1K-fågel sträckte förbi Öxnäs, Hisingen 13 september 2008 och en adult hane vid Kalvöfjorden, Orust 29 september samma år. En 2K-fågel sågs sedan vid Valön, Tanum 29 april 2009, vilket var det 11:e fyndet (lika många exemplar).

Därmed är vi framme vid 2011, som inleddes med en 1K-fågel vid Tegneby, Orust 26 augusti. Tre adulta hanar rapporterades sedan från början av september: 1 ex Trälebergs kile 3 september, 1 ex Trädet, Hisingen samma datum och 1 sträckande ex Rörö, Öckerö 4 september (teoretiskt sett kan dessa tre ha gällt samma individ, men Rrk bedömde att de lika gärna kunde vara olika fåglar). En 1K-fågel sträckte ut över havet vid Stora Rävholmen, Öckerö 18 september, och en 1K stäpphök sågs vid Bråland-Skåttene, Munkedal 18–19 september.

Ännu en 1K-fågel sågs vid Torslandaviken, Hisingen 20 september, varefter en 2K+ hona uppehöll sig vid Tjurholmen-Normanneboslätten, Kungälv 25–27 september. I det sistnämnda området sågs slutligen en 1K-fågel 27–29 september.

Detta ger alltså en totalsumma av 20 ex/fynd till och med 2011.

Som framgår av diagrammet på sidan 33 har stäpphöken alltså setts i landskapet under andra halvan av *april*, början av *juni*, andra halvan av *augusti*, hela *september* och i mitten av *oktober*. September är som synes den helt dominerande månaden, med 12 av de 20 sedda fåglarna. Maj saknar fynd, trots att detta är en av de bästa månaderna för arten i landet som helhet.

Hisingen står för 7 fynd/ex, Öckerö och Orust vardera 3, Uddevalla och Kungälv vardera 2 och Tanum, Lysekil och Munkedal 1 vardera. Materialet är litet, men Hisingen, Öckerö och Orust representerar möjligen ett område där stäpphökar anländer under våren och lämnar Bohuslän under hösten, i båda fallen med Skagen, eller iallafall Danmark, som avstamp respektive mål.

Ålders- och könsfördelning är som följer: *adult hane* 6 ex; "*hane*" 1 ex; "*hona*" 1 ex; 2K+ *hona* 1 ex; 2K 1 ex; 1K 9 ex och *okänd* 1 ex.

De tre första exemplaren (från 1892, 1938 och 1944) återfinns i Göteborgs Naturhistoriska Museums samlingar.

Diskussion

Antalet stäpphökar som anträffats i Bohuslän är alltså litet, 20 ex, jämfört med landets ca 890 ex till och med 2011. Trots det sammanfaller förekomsten i landskapet i mycket grova drag med den i landet som helhet, både års- och månadsvis.

Arten har expanderat mot nordost sedan millennieskiftet, men detta är förmodligen tillfälligt. Liknande tendenser har förekommit flera gånger under årens lopp, och dessa har varit kortvariga. Anledningen till stäpphökens fluktuationer kan gissningsvis spåras till gnagarförekomsten i dess häckningsområden, möjligen inverkar också olika slags förändringar i kärnområdets biotoper.

År 1952 inträffade en omfattande invasion i norra Europa, något som dock inte avspeglas i bohusstatistiken. Det året uppges alltså flera par ha häckat på Öland och Gotland, och 31 ex anges som årssumma. Hade denna invasion ägt rum idag skulle antalet sedda ex (och konstaterade häckningar) utan tvekan ha varit mycket högre, då antalet aktiva och kunniga skådare var blygsamt vid den tiden. Det är därför svårt att jämföra de olika invasionsåren.

Det är intressant att jämföra stäpp- och ängshökens förekomst i landskapet. Medan den förstnämnda arten har en lång – om än oregelbunden – historik hos oss, så har den sistnämnda en helt annan fyndhistorik: första fyndet av ängshök i Bohuslän gjordes först 1978 (vid Funneshultssjön, Uddevalla), varefter arten setts under varje decennium och även hunnit med att häcka framgångsrikt vid ett tillfälle (nära Kämpersvik, Tanum 1993).

Ängshökens utbredning i Europa skiljer sig naturligtvis från stäpphökens; den häckar också i västra Europa, bland annat har Frankrike och Spanien några tusen par vardera. Antalet fynd av ängshök i Bohuslän är blott 23 (26 ex), trots att ängshöken häckar sparsamt i Sverige, och stäpphöken ser nu plötsligt ut att vara på

*Stäpphök, ung hona. Nabben, Falsterbonäset, Skåne 22 september 2011.
Foto: Peder Kinberg.*

väg att kunna gå om sin släkting i bohusstatistiken.

Fältbestämningen av stäpphökens honor och ungfåglar (liksom ängshökens) har länge varit ett problem, men dessa svårigheter får väl sägas ha minskat något på senare år. Ett flertal obestämda eller ej säkert bestämda fåglar har rapporterats genom åren, och man kan säkerligen utgå från att stäpphöken är något förbisedd, speciellt då honfärgade och unga fåglar. Samtidigt har man relativt nyligen uppmärksammat hybrider mellan kärrhöksarterna, något som rör till det ytterligare om man så vill.

När detta skrivs har redan minst två adulta stäpphökshanar rapporterats från Bohuslän under 2012. Vad månne bliva? Ännu ett rekordår för arten i landet och landskapet? Det ska bli spännande att se hur 2012 utvecklar sig i det här avseendet. I år är det ju dessutom 120 år sedan Bohusläns förstafynd gjordes, varför det vore mer än passande med en massiv förekomst framåt hösten av denna attraktiva kärrhök!

Litteratur

Génsbøl, B. *Rovfåglar i Europa*. 4:e uppl. Stockholm.

SOF. 2002. *Sveriges fåglar*. 3:e uppl. Stockholm.

SOF. 2003. *Sällsynta fåglar i Sverige*. 2:a uppl. Stockholm.

Unger, U. 1973. I: Fågelrapporter, Västkusten 1971. *Vår Fågelvärld* 32: 67.

Rune Hixén, cornelis.uddevalla@telia.com

Ingemar Åhlund, ingemar55ah@yahoo.se

BohOF-prylar

Nu kan ni handla några prylar med vår fina logga på. Loggan är ett broderat märke som sitter på alla produkter förutom de som är närmast kroppen för att inte tappa passform. Därför är det screentryck på bl a T-shirtsen. Överskottet går oavkortat till BohOF för bl a fågel-skydd och att utöka intresset för ornitologi i Bohuslän.

Just passerat.

*Blåhake, hona. Valnäs tjärne, Nord-Koster 20 maj 2012.
Foto: Olof Kosterberg.*

*Blåhake, hane. Haby bukt, Ramsvikslandet 2 maj 2012.
Foto: Peder Kinberg.*

Bo lugnt och skönt i våra stugor och lägenheter
mitt i Ramsvikslandets naturreservat.

Öppet året om

Helena & Martin Bohlin

Ramsviks Övergård

Hunnebostrand

0523-581 84

070-494 38 26

martin.bohlin@telia.com

www.ramsviksovergard.se

Styrelsen i Bohusläns Ornitologiska Förening

(listan gäller fram till årsmötet 2013)

Ordförande	Ove Hougström owe.h@telia.com Tel 0303-818 23, mobil 0703-46 55 01
Sekreterare	Kenneth Johansson kennethgjohansson@telia.com Tel 0522-375 24, mobil 0702-31 65 91
Kassör	Stefan Malm stefan.malm@statoil.com Tel 031-43 34 00, mobil 0738-00 86 07
Program	Lennart Hermansson kurt.lennart@telia.com Tel 0524-213 38, mobil 0702-67 05 84
Övriga aktiviteter	Sussie Carlström sussie@alltidreklam.se Tel 0522-184 01, mobil 0736-90 41 60
Webb	Thorbjörn Arvidsson thorbjorn.arvidson@bohuslaningen.se Tel 0303-819 35, mobil 0702-38 73 04
Fågelskydd	Jan Artursson soteguiden@telia.com Tel 0523-301 31, mobil 0703-53 70 62

Kommunombud

Kungälv	Gunnar Wikman	Tel 0303-22 00 62
Lysekil	Mats Tunsvik	Tel 0523-403 44
Munkedal	Joachim Thelin	Tel 0524-127 93
Orust	Stefan Oscarsson	Tel 0304-107 54
Sotenäs	Jan Artursson	Tel 0523-301 31
Stenungsund	Magnus Larsson	Tel 0303-845 33
Strömstad	Kent Wilhelmsson	Tel 0526-127 55
Tanum	Göran Strömberg	Tel 0525-292 95
Tjörn	Per Undeland	Tel 031-25 85 53
Uddevalla	Ronny Charlesson	Tel 0522-233 61

Rapportmottagare

Lars Viktorsson Stenbackevägen 5, 451 34 Uddevalla
E-post: lars.v@spray.se Tel 0705-82 22 49

Bilden på föregående sida

Ringtrast på Ramsvikslandet 24 april 2007.

Foto: Elvor Ohlin (<http://picasaweb.google.se/Elvorfoto>)

Bohusläns Ornitologiska Förening 2012